

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Найысылал Кызылдың төрүттүнгөн хуңунде

"ЫНАК ХООРАЙЫВЫС, УЛАМ САЙЗЫРА!"

Сентябрь 15. Арат шөлү. Кызыл хоорайның хүнүн байырлап тургиттер хемчеглерниң эгелээ-чедир ам-даа бүдүн шак бар, чыгыз-даа улуг, биче чон хөйү-чүлө чыгып келген. Оларның хоорайында байырлыг шинчи, бөрүшкү, бедик хей-аът сиңиккен. Ажы-телдүүн аас-кежиктиг ал-ла, а улугларның бот-ботта-ны, байыр чедиришкиннери ол-го таладан дыңналган. Кижилер-ни эки хөөнүнге агаар-бойдустан катчып турганын дээрниң түндүгүндө чаңгыс-даа булут чок, азы, а хүннүн чайгы үедө дегерелдерин чажып, харын-даа апарганы херечилеп турду. Азы ынчаш чылдан чылче Хоорай хүнүндө агаар-бойдус ыяап-ла харымчалык болурун улус херген боор. Ындыг болбастың азы-даа чок, делегейде ховар булуңнарның бирээзи Тыва Республиканың найысылалы Кызыл хоорайга ынак, ону хүндүлээр, оон ачулдези, сайзыралы дээш чыдал-чурттап чоруур кижилер-ни чаңгыс аай эп-стекили аяс дээр аргы-чаагай, ыдыкшылдыг.

Шөлде тургускан сценаның чан-да хүндүлүг олуттарны Кы-зылдың хүндүлүг хамаатылары, хоорайның тургустунарынга улуг тутузуун кириштирген хоо-нар, энелер, улуг назылыг күүлөр эзелпкен.

Чарлакчының өткүт үнү-биле
зыл хоорайны алгап мактаан
үктөр-даа куттулуп тур. Удат
нда дириг хөгжүм динмиттелип
рге, шөлде чыылган чон сорук
ри, өөрүшкүзү улам көвүдээн.
тыг-ла 10 шак турда Кызыл
райның 98 чылынга, РСФСР-
база Тыва АССР-ниң Улустун
си, Кызыл хоорайның хүндүлүг
аатызы Максим Мунзуктун 100
маан юбилейинге тураскааткан
да-чыскал эгелээн. Байырлыг
залды чаңчыл езугаар делегей
телиг конкурстарның тилек

чилери, лауреаттары, ТР-нің Чазаның үрер хөгжүм оркестри үдеп чораан. №15 дугаар школаның каас-коя кеттинген барабанчыларының хөгжүмге чүүлдештир барабаннарынга ойнап чорууру чыылганнарның тура-соруун көдүрген. Тыва Республиканың болгаш Кызыл хоорайның баш тыңнары, удуртукчулары чыскаалды эгелээш, оон соонда өске киржикчилер-биле сцена кырындан мендилежи, өөрүшкү-маңнайлыг адыш часкап хүлээп ап турдулар. Бистиң биче чуртувустуң бурунгаар сайзыралы, тыва чоннуң ааскежи, чаагай чоруу дээш бүгү күжүн уландырып чоруур кижилер дээрже — Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол, Күрүне Думазының депутады Лариса Шойгу, Кызыл хоорайның мэри Владислав Ховалыг, Кызыл хоорайның баштыңы Виктор Тунев болгаш өскелер-даа. Байырлыг парад-чыскаалга хоорайның яңы-бүрү ажилчы коллективтери, бүдүрүлгелер, албан черлери киришкен. Оларны маңаа санаар болза төнмөс. Аныяктар парыгындан эгелээш, Арат шөлүңгө чедир ниитизибиле 3 муң ажыг киржикчилиг, 50 ажыг колонна эрткен. Колонна бүрүзүнүң чыскаалга кызымаккай белеткенгени илден — чаңгыс аай идик-хептиг болгаш каасталгаларлыг. Тургускан сцена баарынга чоокшулап келгеш, кызылчыларга байыр чедирип, бир-ле солун чүүлдү күүседип турдулар. Тыва чоннуң чоргааралы, уран чүүлдүң кажан-даа өшпөс уруу Максим Монгушкочевич Мунзуктуң делегейде ат-сураглыг режиссер Акира Куросаваның кинозунда ойнап кааны аңчы Дерзу Узалага дөмөйлештир кеттини, гримненип алган артиске баштаткан колонназы онзагай чараш болду. Ырактан көөргө, шынап-ла, Дерзу Узала кылаштап кел чораан дег сагындырар. Тываның, Россияның, Ев-

ропаның, делегейнің база Олимпий оюннарының чемпиону Михаил Оюнга баштаткан колонна үнү келирге, чыылган чон чүдөн артык динмиттиг адыш часкап, кыйгы-рыгларны салып турлар. Ол үеде кижиниң сагыш-сеткили көдүрлүп, Михаилге чоргаарланыры дамбаар чорду. Байырлык хемчегин бир солун кезээ душтук кыстарның чыскаалга киржилгези база кичээнгей чок артпаан, аккыр куда платьелерин кедип алган кыстарны көөрге безин онзагай. Душтук кыстарга хамаарыштыр мээң артымга турган чалыы кыстарның:

"Кижикажан мындыг чараш платые кедер чүве ирги? Бистер өг-бүлө тудуп, өгленгижевиске чедир бо чараш чанчыл таанда читпес ыйнаан. Мен база чыскаалга киржиксээр-дир мен" дээн чугаазын иштимде чаптап, дыннап турдум. Душтук кыстарыңч соондан коляскаларда чаш уругларын идип алган авалар үнген. Аныяк иелерниң чогаадыкчы, тывыңгырын чүү дээр ону. Коляскаларны бичии бажын, карета, дириг амытаннар хевири кылдыр-даа каастап кылып алганы бар. Чангыс сөс-биле чугаалаарга, эр хейлер!

Дараазында Аныяк көркүчкүнү театрының, Каратэ-до федерациязының, уран-чечен гимнастика, волейбол, баскетбол, хостуг хүреш, чиик атлетика федерацияларының, Россияның почта албанының, үндүрү албан чериниң, хоорайның школаларының, эмчи албан черлериниң, Тываның күрүне университединиң, ортумак өөредилге черлериниң, "Чаңгыс демниг Россия" база өске-даа партияларның Тывада салбырларының, банкыларның төлээлекчилери кылаштажып эрткен.

(Уланчызы 2-ги арында).

Чингис СААЯНЫҢ ты
ған чуруктары.

«ХЛЕБ — черниң байлаа»

Найысылал Кызылдың хүнүндө арат шөлүңгө чаңчыл болган «Хлеб—черниң байлаа» деп делгелгемөөрей болуп эрткен. Хоорайда аңгы-аңгы диаспораларның төлээлери ук хемчегге бедик деңгелге белеткенген дээрзи илдең. Олар боттарының езу-чаңчылдарын сагып кылган национал аыш-чемин, хлеб кылыгларын делгегилепкен, чонну амзаарынче кыйгырып турдулар.

Чыылганнар хлеб делгелгезин аажок сонугурап, кырын чинчилер-биге каастаан, аңгы-аңгы угулза-арлыг, борбак, шөйбек дээш, үчкө хлебтер эвес, а далгандан кылыгларны садып ап турдулар. Чоннар национал идик-ини кеткеш, боттарының дылын-ырыларын бадыра бээрге, ол чараш, көрүштүг чүве чок каш болду. Бо удаада мөө-ге билдингир каратз мастери Алиевке баштакан азер-дидан чоннуң Тывада төлээлери турар, олар «Национал хлеб» номинацияга бүзүрелди-биле илдең.

Тыва Республиканың Баштыңы-ааның Даргазы Шолбан Кара-ол, РФ-тиң Күрүне Думазының депутаты Лариса Шойгу, ТР-ниң Хуралының депутаты Ольга Кольчикова, Кызыл хоорайның Владислав Ховалыг, Кызыл хоорайның баштыңы Виктор Тунев мөөрейниң организакчыларының агааны-биле делгелгени сонугурап көргөн. Азербайджан диаспораның төлээлери республиканың болгаш хоорайның хөй-амыдыралыга идепкейлиг кылгези дээш оларга сетки-ханызындан өөрүп четтир-илереткен. Лариса Шойгу Чазак Даргазы Ш.Кара-ол национал чемнерни, ылаңгыя

оларның даштыкы хевирин аажок сонугурап, бедик үнелелди берген.

Кызыл хоорайның Орус культу-төвүнүн ажилдакчылары быжырган чүүлдерни база улуг каравай хлебти делгеп салган. Олар хүндүлүг аалчыларны ыры-шоор база танцы-сам-биле хөглүг уткуп алган. Олардан бичии-даа чыда калбайн турар «Пышка» кондитер фирманы Чазак Даргазын орус улустуң плясказынче чалаан.

Республиканың Хоочуннар эвилелиниң төлээлери кандыг-даа хөй-ниити хемчеглеринден чыда кагазы өөрүнчүг. Олар бо удаа-да база аныктардан дудак чок боттарының талантызын бараалга-дып, чоннуң хөй-аадын көдүргөн. Улуг назылыгларының мындыг бедик сеткил-хөөнү, сагыш-сетки-линиң ажыы, бурунгаар үзел-чүткүлү, идепкейлиг чоруу бистерге канчаар-даа аажок чоргаа-ранчыг. Шолбан Кара-ол хоочуннар-биле ужуражып, оларның идепкейлиг амыдыралчы туружу дээш өөрүп четтиргенин илерет-кен. Хоочуннарның күш-ажылчы арга-дуржулгазы, эртин дег өртек чок чагы-сүмелери болгаш олар-ның бүзүрелдиг базымнарының ачызында бистиң республика сайзырап олурар дээрзин Чазак Даргазы демдеглээн.

Шолбан Кара-ол болгаш

Амданныг чемниң дээжизин — аалчыларга.

Лариса Шойгу хоорайның чуртта-чыларыга амданныг торттарны, булочкаларны болгаш чигирзиг далгандарны үлээни солун болган.

Эң-не улуг 80 кг торт байыр-лалдың солун кезээ болган. «Эдем» кондитер бүдүрүлгези хоорайның чурттакчыларыга шак мындыг онзагай белекти кылган. Ук тортта Енисей хемни, Цеченлинг хүрээзин, «Азия төвүнүн» турас-каалын, Совет Тываның 5 чылы

аттыг стадионну болгаш хоорай-ның кол көвүрүүн хевирлеп көр-гүскен. Хоорайның чурттакчы чо-нунга ол эң-не утундурбас, чараш белек болуп арткан.

«Хлеб—черниң байлаа» деп мөөрейниң жюризиниң кежигүн-нери Россияның хереглекчилер хайгааралының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң санитар-хайгаарал килдизиниң специалист-эксперти Ненила Ондар, Кызылдың

хлеб комбинатының технологи Лариса Решетникова, Кызылдың Херээженнер эвилелиниң даргазы Ирина Ананьина, «Енисей» Куль-тура бажынының директору Наталья Анощенко олар кир-жикчилерниң ажылын түңнээн. Кым-даа кичээңгей чок артпаан болгаш шаңалдыг черлерни алган. «Булочка болгаш сдоба кылыг-лары» деп номинацияга «Пышка» кондитер фирманы тиилээн. «Хлеб — кирер карточка» деп, Кызылдың хлеб комбинаты, а МУБ «Школь-ник» «Батон болгаш булочка кы-лыглары» деп номинацияларга төлөптиг болган. Кызыл районунуң «Бора-Шай» көдээ ажил-агыг бүдүрүлгө комплекзинден тускай шаңнал — хеп чуур машинаны «Оригиналдыг рецептура» деп номинацияга Валентина Конгар алган. «Национал езу-чаңчылдарны кадагалап арттырары» номина-цияны Агбаан Шыраповна Шулуу болгаш Татьяна Юрьевна Сафа-рова үлөшкен. А эң-не хүндүлүг «Көрүкчүлериң сонугурагы» шаң-налга Хоочуннар эвилели төлөптиг болган. Ындыг болур ужурул-даа дээрзин чоннуң бодалы база чаңгыс аай болганы онзагай. Он-даа өске номинацияларны хоорай-ның аңгы-аңгы биче бүдүрүлгелери тус-тузунда алган.

Хоорай байырлалының бир солун кезээ—«Хлеб—черниң бай-лаа» деп мөөрей чылдан чылче киржикчилерниң болгаш көрүк-чүлериң сонугурагы болдуруп турар. Киржир күзелдиглерниң саны чылдың-на көвүдөп турар дээрзин мөөрейниң башкарыкчы-лары улуг өөрүшкү-биле чугаалап турганнар. Белек-селек талазы-биле база деткичилер хоомай эвес, ынчангаш келир чылын киржикчилер оон-даа көвүдээр дээрзи билдингир.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

ХООЧУННАР ХҮРЕШКЕН

Шүңдүгү мөге Владимир Ооржак хүрештиң организакчылары база хоочун мөгелер-биле.

Кызыл хоорайның байырлалының база бир чаңчыл апарган солун кезээ Национал парктың «Хүреш» стадионга эрткен. Хоочун мөгелер назы-хар аайы-биле ийи бөлүккө чарлып ап, солун оюнун көргүзүп, күжүн шенешкеннер. 45-тен 54 харга че-дир бир бөлүк, 55-тен өрү назылыглар ийиги бөлүк болуп, ниитизи-биле 60 мөге маргылдаага киришкен.

Кызыл хоорайның чагыргазы ыңдыг яңзылыг маргылдааны 106 чылдан тура эртирип эге-зиниң база аарыкчыларга, хоочун спортчуларга ол, шынап-ла, улуг аткил ханыышкыныг белек болуп турарын мээң чанымга орган улуг аарыкчылар чугаалажып, мурнунда чылдарның тии-

лекчилери Сергей Ынаалайны, Каң-оол Кара-Салды, Михаил Түлүштү, Василий Чазырни, Владимир Мон-гушту сактып ордулар.

Хоорайның мэри В.Т.Ховалыг маргылдааның байырлыг ажы-дышкынын кылды. Лондонга бол-ган Паралимпий оюннарының че-пиону Михаил Оюн спортчуларга,

чонга байыр чедиргениниң соонда хүреш-даа эгеледи. Мөгелерниң аныяк назыныгларының бөлүүндө мырыңай алды «Арзылаң» хүндү-лүг аттыг мөгелер бар болуп тура-ры солун болду. Чимит Куулар Владимир Монгушту база-ла шыы-рак мөгелер Андрей Биче-оол Эртине Данзы-Белекти октадылар. А Шимет Сүктер Семен Ондарга октадыпты. Улуг мөгелер аразын-дан «Арзылаң» Иван Хураган «мөгениң майыы кадырык» дээн ышкаш бо салыгга кагдырыпты.

Дараазында салыг эң-не солун болуп, каш чылдар бурунгаар хүреш шөлүңгө ат-сураа диңми-р тургулаан хөй-ле мөгелер күжүн

шенештилер. Чимит Куулар Сергей Дандааны, Владимир Монгуш Анатолий Үндезинни, Алдын-оол Куулар Михаил Оюну, Александр Монгуш Комия Кууларны, Генна-дий Монгуш Михаил Түлүштү, Федор Куулар Уран-оол Донгак-ты, Владимир Ооржак Сергей Күжүгетти, Маадыр Куулар «Ар-зылаң» Алексей Хомушкуну, Каң-оол Кара-Сал Октябрь Түлүштү тус-тузунда октагылады.

Бөлүк бүрүзүңгө сес-сес мөге артканда: 54-ке чедир мөгелерден Геннадий Монгуш Маадыр Куу-ларны, Чимит Куулар Шолбан Куу-ларны, Владимир Монгуш Федор Кууларны, Алдын-оол Куулар Семен Ондарны, а 55-тен өрү назылыглардан Анатолий Куулар Каң-оол Кара-Салды, Иван Тежит Маадыр Биче-оолду, Геннадий Кара-Сал Александр Монгушту, Владимир Ооржак Валерий Ша-райны тус-тузунда октадылар.

Чартык финал хүрешке 55 харга чедир назылыг мөгелерден шунту «Арзылаңнар» артып кагды. Каа-Хемниң мөгелери Геннадий Монгуш биле Алдын-оол Куулар таваржы бергеш, баштайгызы октап алды. Көрүкчүлөр бо ийи мөге сегиржип турар аразында мынча дижип чугаалажып орду. «Сүт-Хөл оолдары-дыр бо, кайы-зы-даа. Ол хиреде Каа-Хем ко-жуунуң адын камгалап киржип турар, ында амыдырап-чурттап чо-руурлар. Шаанда Каа-Хем кожуун дээш хоочун мөге Даржаа Дугар-жапович Куулар база хөй чыл-дарда хүрежип келген болдур ийин». Өвүрдөн Чимит Куулар Кы-зыл кожуунуң төлээзи Владимир Монгушту чииги-биле шелип каап-ты. Улуг мөгелерден Өвүрүнчү Иван

Тежит Чөөн-Хемчиктен келген Анатолий Кууларны, а «Өвүр оглу» деп шолалыг, чогуу боду Чадаа-надан келген Владимир Ооржак Сүт-Хөлдүн мөгези Геннадий Ка-ра-Салды тус-тузунда октадылар.

Геннадий Монгуш биле Вла-димир Ооржак шүүлде салыгда удурланыкчыларын тиилегилээш, Кызыл хоорай хүнүнүн байырла-лының чемпиону атка төлөптиг болуп, чемпионнуң кожаазын, хүн-дүлүг бижикти болгаш 50-50 муң акша шаңналын алдылар. Үжүүр-лешкен мөгелерге 25-25 муң акша, база үшкү-дөрткү черни ээлээн мөгелер дээш 10-10 муң рубльди алды.

Организакчылар «Эң улуг на-зылыг мөге» деп тускай шаңналды Бай-Тайгадан алдарлыг ус-шевер мөге Киров Хунанга, Тес-Хемден Михаил Түлүшке тывысты, а «Эң чараш арга» дээш Чөөн-Хемчиктен Октябрь Түлүштү, Сүт-Хөлдөн Семен Ондарны демдегледилер.

Чемпион Владимир Ооржак шаңналының чамдык кезин хоо-райның мэриязынга понеделникте чедире бергеш, бир хөй ажы-төл-дүг өг-бүлөгө белек кылдыр тып-сырын аазааш, трибунадан ырлап бадырыптарга, чон «Эр хөй!» деп сорок кирип, деткип, адыш часкап турдулар.

Маргылдаа соонда мэр Вла-дислав Ховалыг биле республика-ның хоочуннарының хөй-ниити организациязының даргазы Са-гаан-оол Долгар хүрештиң эң-не бердинген аарыкчылары — хоочун-нар-биле ужурашкан.

Светлана БАЛЧЫР.

Чуруктарны Чыңгис СААЯ тырттырган.

2. Бо доктаалды «Тувинская Республика» болгаш «Шын» солуннарга парлыктап чыгарып, Тыва Республиканың Ч. Даргазының бирги орада башкызы М.КОЗЛОВ.

ликаның Чазааның 2012 чылдың ик
алы-биле бадылаан

чагыны хүлээп алырындан ойталаанының чагыдаанын айтыпшаан, ойталаанының дугайында демдекти салыр болгаш бодунуң дугайында үжүү-биле бадыйткаар. Хүлээп алырында чагыны аңаа кошкан доку-ментилери-биле кады ону алган хүнүнде-ле кордакчыже азы ооң бүрүн эргелиг төлээлинче хол үжүүн салдыргаш эгидер азы почта-биле (чагыглыг чагаа-биле) чорудар.

10. Хүлээп алдынган чагыгларны болгаш садыглажыр өнчү-хөреңгиниң өртээниң дугайында саналдарны садыгжы чагыглар хүлээп алырының дептеринге бүрүткээр, чагыг бүрүзүңге дугаарны тыпсыр болгаш оон кирген ай-хүнүн, шагын айтыр.

Бүрүткеттинген чагыг дээрге садыгжы-биле өнчү-хөреңгини садыглажырының керээзин саналдаанын көргүзүп турар кордакчының өнчү-хөреңгиниң өртээнге саналы болур.

III. Өнчү-хөреңгини сатканының түннелдеринин чуруму

11. Кирген документилерни сайгарганының түннелдеринин езугаар садыгжы кирген чагыг бүрүзүңге хамаарыштыр садыглажыр өнчү-хөреңгиниң өртээниң дугайында саналдарны сайгарганының дугайында аңгы шийтпирни хүлээп алыр. Ол шийтпирни өнчү-хөреңгини сатканының түннелдеринин дугайында протоколга бо Дүрүмде көрдүгөн чурум езугаар долдурар.

12. Өнчү-хөреңги садып алыкчызын чорудары-биле садыгжы садыглажыр өнчү-хөреңгиниң өртээниң дугайында саналдарлыг чагаа хаптарын чазар. Саналдарлыг чагаа хаптарын чазып турда чорудары кирген кордакчылар азы оларның бүрүн эргелиг төлээлери киржи болур.

13. Өнчү-хөреңгиниң садып алыкчызы деп санадыр кижилер:

а) садыглажыр өнчү-хөреңгиниң

өртээниң дугайында чаңгыс саналды өөренип көөрү-биле хүлээп ап турда, ол саналды кириген кордакчы;

б) садыглажыр өнчү-хөреңгиниң өртээниң дугайында элээн каш саналды өөренип көөрү-биле хүлээп ап турда, садыглажыр өнчү-хөреңги дээш өскелерден улуг өртект адаан кордакчы.

14. Өнчү-хөреңгини сатканының дугайында протоколга кирер ужурлуг чүүлдер:

а) өнчү-хөреңги дугайында медээлер;

б) бүрүткеттинген чагыгларның ниити саны;

в) кордакчыларның айыткан өртектери-биле өнчү-хөреңги садып алырының дугайында саналдарны сайгарганының дугайында медээлер;

г) өнчү-хөреңгиниң садып алыкчызының дугайында медээлер;

ж) эргежок чугула өске-даа медээлер.

15. Садыглажыр өнчү-хөреңгиниң өртээниң дугайында кордакчының кириген саналын сайгарганындан ойталаанының болгаш кордакчыны өнчү-хөреңгиниң садып алыкчызы деп хүлээп көргөниң дугайында дыңнадыгны тус-туста кордакчыга болгаш садып алыкчыга азы оларның бүрүн эргелиг төлээлериңе хол үжүүн салдыргаш, өнчү-хөреңги садыглажырының түннелдерин үндүргөн хүнде тыпсыр азы дараазында хүнде оларның адресинче почта-биле чорудар.

16. Бир эвес информастыг дыңнадыгга айыттыгган чагыглар хүлээп алырының хуусаазында чаңгыс-да чагыг бүрүткет-тинмээн азы бүрүткеттинген чагыгларны сайгарганының түннелдерин езугаар сады-глажыр өнчү-хөреңгиниң өртээниң дугайында саналдарның чаңгызы-даа хүлээп алдынаан болза, өнчү-хөреңги садыглажырының болбаан деп санаар болгаш ону өнчү-хөреңги садыглажырының түннелдеринин

дугайында протоколга кириер.

17. Өнчү-хөреңги садыглажырының түннелдеринин дугайында информастыг дыңнадыгны албан-езузуңуң парламента үндүрүлгелеринге парлаар болгаш Интернет четкизинин албан-езузуңуң сайтыларынга «Күрүне болгаш муниципалдыг өнчү-хөреңгини хуужударының дугайында» Федералдыг хоойлужудулгада доктаадып тургускан негелделерге дүүштүр парлаар, а ол ышкыш түннел үндүргөн хүнүн дараазында үнгөн ажил хүнүнде садыгжының Интернет четкизинге сайтызынга парлаар.

IV. Өнчү-хөреңги садыглажырының керээзин чарарының, өнчү-хөреңги төлөвиринин болгаш ону садып алыкчыга дамчыдарының чуруму

18. Өнчү-хөреңгини садып алыкчызының керээзин садыглажырының түннелдерин үндүргөн хүнден 10 ажил хүнүнден эртелетпей база 15 ажил хүнүнден соңгаар-латпайн чарар.

19. Өнчү-хөреңгиниң садыглажырының керээзинге ыңдыг керээлерге Россия Федерациязының Хамааты кодексинде, «Күрүне болгаш муниципалдыг өнчү-хөреңгини хуужударының дугайында» Федералдыг хоойлужудулгада болгаш Россия Федерациязының нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларында көрдүгөн бүгү негелделери кирер ужурлуг.

Өнчү-хөреңгини садып алырынга садып алыкчының саналдааны өртээн езугаар хемчээлдиг кылдыр төлөвирни боттандырат.

Өнчү-хөреңгиниң хары угда төлөвирин өнчү-хөреңги садыглажырының керээзин чарган хүнден 10 ажил хүнүнүң дургузунда боттандырат.

Өнчү-хөреңги төлөвиринин хуусаазын узадырын чөлшээрэн таварылгада хуусаазын узадырының дугайында шийтпирге

дүүштүр боттандырат.

Өнчү-хөреңги төлөвиринден садып алыкчының ойталааны азы соңгаарлатканы дээш торгаалды садыглажырының керээ-зинге айтыр.

20. Өнчү-хөреңги садыглажырының керээзин чарарындан садып алыкчы доктааттыгган хуусаазында ойталаар болза, ыңдыг керээ чарар эргени садып алыкчы казыдар. Бо таварылгада өнчү-хөреңгиниң садыглажырының болбаан деп санаар.

21. Өнчү-хөреңги дээш төлөвиринин фактызын садып алыкчының агар санындан ушта бижидилге бадыйткаар, аңаа акша-хөреңги өнчү-хөреңгиниң садыглажырының керээзинде айыткан үезинде азы төлөвирини соңгаарладырының хуусаазын айыткан үезинде төлээниң айыткан болур ужурлуг.

22. Өнчү-хөреңгини сатканының күрүне бүрүткелинге болгаш ол садыгла-жырының түннелдеринде өнчү эргезинин күрүне бүрүткелин кылырынга эргежок чугула документилер-биле садыгжы садып алыкчыны хандырат.

23. Өнчү-хөреңгиниң садыглажырының керээзин чогуур хуусаазында чарарындан садып алыкчы ойталаар болза, ол керээни чарар эргезин ол чидирер.

Бо таварылгада:

— өнчү-хөреңги садыглажырының болбаан деп санаар;

— өнчү-хөреңги садыглажырының түннелдерин үндүргөн хүнден 15 ажил хүнүнүң дургузунда садыгжы өнчү-хөреңги садыглажырының керээзин чарарындан садып алыкчының ойталаанының дугайында шынзылганы бижир болгаш ол шынзыл-ганы саттынмайн барган өнчү-хөреңгини садарынга херек кылдыр четчелээн доку-ментилер-биле кады Тыва Республиканың Чазаанче кириер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутаттарына Барыын-Хемчиктин №7 болгаш Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тыва регион салбырының депшиткен кандидаттарын бүрүткээриниң дугайында

2012 чылдың сентябрь 6 № 49/255-6 Кызыл хоорай

Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тыва ре-гон салбырының кандидаттар даңзызын депшиди, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыы-жының депутаттарына кандидаттарның, депшиткени кандидаттар даңзызын киргенин дугайында медээлери кирип тура, «Россия Федерациязының хамаатыла-нының соңгулда эргелеринин болгаш рефе-рендумга киржир эргезинин кол-кол мага-дылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттары-ның соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузуңуң негелделерин аңаан хынал көргөш, Тыва Республи-каның Соңгулда комиссиязы дараазында үлдери илереткен.

2012 чылдың август 23-те Тыва Рес-публиканың Соңгулда комиссиязының 4/242-6 доктаалын езугаар кандидаттарның даңзызын 2 кижини санныг кылдыр бадыйлаан.

«Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузуңуң 5 чүүлүнүн 12,13 кезектеринге дүүштүр кандидаттарның чогуур документилерин 2012 чылдың август 25-те Улуг-Хем кожуун-ун болгаш Ак-Довурак хоорайның дөвис-

кээр соңгулда комиссияларынче кириген.

«Россия Федерациязының хамаатыла-рының соңгулда эргелеринин болгаш рефе-рендумга киржир эргезинин кол-кол мага-дылалдарының дугайында» Федерал-дыг хоойлунуң 38 чүүлүңге, «Тыва Рес-публиканың Дээди Хуралының (парламен-тизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың хоойлу-зунуң 42 чүүлүңге үндезилээш, Тыва Рес-публиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралы-ның (парламентизиниң) депутаттарына Барыын-Хемчиктин №7 болгаш Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округта-рының талазы-биле Бүгү-россияның «Чаң-гыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тыва регион салбырының депшиткен канди-даттарын 2 кижини санныг кылдыр 2012 чылдың сентябрь 6-да 10 шак 9 минутада бүрүткээр (даңзыны кошкан).

2. Соңгулда округунуң талазы-биле бү-рүткеткен кандидаттарга доктааткан майык-тың шынзылгаларын тыпсыр.

3. Бо доктаалды республиканың де-вискээр соңгулда комиссияларынче чорудар.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Ту-винская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2012 чылдың сентябрь 6-да №49/255-6 доктаалының 2 капсырылгасы

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутаттарына Барыын-Хемчиктин №7 болгаш Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тыва регион салбырының депшиткен кандидаттарының дугайында медээлер

1. Барыын-Хемчиктин №7 чаңгыс ман-даттыг соңгулда округу, Буян Анастольевич Иче-оол, 1980 ч. 04.17-де төрүттүнгөн, төрүттүнгөн чери: Тыва Республика, Ак-Довурак хоорай, эртеми: дээди, чурттап турар чери: Тыва Республика, Кызыл хоорай, ажилдап турар чери, албан-дужаа-сы: Тыва Республиканың Юстиция херек-теринин талазы-биле яамызы, Тыва Рес-публиканың юстиция херектеринин талазы-биле сайыдының оралакчызы-юстиция,

адвокатура болгаш нотариат херектеринин талазы-биле эргелелдин начальниги, Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының кежигүнү;

2. Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округу, Радислав Николаевич Наважап, 1963 ч. 09.11-де төрүттүнгөн, төрүттүнгөн чери: Тыва АССР-нин Улуг-Хем районунуң Хайыракан сууру, эртеми: дээди, чурттап турар чери: Тыва Республика, Кызыл хоорай, ажилдап турар чери, албан-

дужаалы: Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызы, Тыва Республиканың аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутаттарына Барыын-Хемчиктин №7 болгаш Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбырының депшиткен кандидаттарын бүрүткээриниң дугайында

2012 чылдың сентябрь 6 № 49/256-6 Кызыл хоорай

«Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбырының канди-даттар даңзызын депшиди, Тыва Респу-бликаның Дээди Хуралының (парламен-тизиниң) бирги чыыжының депутаттарына кандидаттарның, оон депшиткени кандидат-тар даңзызынга киргенин дугайында медээлери кирип тура, «Россия Федера-циязының хамаатыларының соңгулда эрге-леринин болгаш референдумга киржир эрге-зинин кол-кол магадылалдарының дугайын-да» Федералдыг хоойлунуң, «Тыва Рес-публиканың Дээди Хуралының (парламен-тизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузу-нуң негелделерин сагаанын хынал көргөш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы дараазында үлдери илереткен.

2012 чылдың август 28-те Тыва Респу-бликаның Соңгулда комиссиязының 46/247-6 доктаалын езугаар кандидаттар-ның даңзызын 2 кижини санныг кылдыр бадыйлаан.

«Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузуңуң 35 чүүлүнүн 12,13 кезектеринге дүүштүр кандидаттарның чогуур документилерин 2012 чылдың август 28-те Улуг-Хем кожуун-ун болгаш Ак-Довурак хоорайның дөвис-кээр соңгулда комиссияларынче кириген.

«Россия Федерациязының хамаатыла-

сайыттын бирги оралакчызы, Бүгү-россия-ның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының кежигүнү.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутаттарына Барыын-Хемчиктин №7 болгаш Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион сал-бырының депшиткен кандидаттарын 2 кижини санныг кылдыр 2012 чылдың сентябрь 6-да 10 шак 11 минутада бүрүткээр (даңзыны кошкан).

2. Соңгулда округунуң талазы-биле бүрүткеткен кандидаттарга доктааткан майыктын шынзылгаларын тыпсыр.

3. Бо доктаалды республиканың дөвис-кээр соңгулда комиссияларынче чорудар.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комис-сиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2012 чылдың сентябрь 6-да №49/256-6 доктаалының 2 капсырылгасы

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутаттарына Барыын-Хемчиктин №7 болгаш Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбырының депшиткен кандидаттарының дугайында медээлер

1. Барыын-Хемиктин №7 чаңгыс ман-даттыг соңгулда округу, Артур Николаевич Алеет, 1986 ч. 06.27-де төрүттүнгөн, төрүттүнгөн чери: Кызыл хоорай, эртеми: ортумак, чурттап турар чери: Тыва Республика, Кызыл хоорай, түр ажилдавайн турар

2. Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округу, Снежана Валериевна Монгуш, 1973. 06.09-та төрүттүнгөн, төрүттүнгөн чери: Чеди-Хөл районунуң Хову-Аксы суур, эртеми: дээди, чурттап турар чери: Тыва Республика, Кызыл хоорай, түр ажилдавайн турар

Черлиг-оол КУУЛАР,
Тываның Улустун чогаалчызы

ЫДЫК САРЛЫК

Сыдымны октаарга, чылан-на
Сыннарда сарлыкты хоюскан.
Черлик аң четтирбейн
барза-даа,
Шевэр эр муңгарал олурбаан.

Бызаанчы ойнаарга, демги аң
Бызаазын сагынгай келген
дээр.
Донгактын оглу хөөгел
оргаш,
Томаартып алырын сактып
каан.

Көгөргөн сыннарның ала инээ
Челеде бызааны кагбастаан.
Хөөмей ырыны таалап
дыңнааш,
Шевэрның сааны болу берген.

Хоюг, ак чонар-даш холдарга
Ховар аң маңы бооп дирилген.
Сарлыктын эмдик аң
чаңы-даа
Чаяанның күжүңге чагырткан.

Кокайдан кортпаан дидим
буга
Коданың дүне камгалап аар.
Хоорай чону оңу билбеске
Хомуданчынын, а чүге
деңизер!..

Тос дээрде чайнаан
Сүлдөвиске
Доктарның оруу турбас
болзун.
Хүлөрдө мөңгө, түрлүг буга
Күзөлдүг ыдык демдээ болзун!
7.9.09.2012.

Скульптор Хеймер-оол Бай-досовичинин 30 ажыг чылдар дургузунда хайнышкынның чогадыкчы үүлезинин аразында эң онзагай бир бедикти Алдан-Маадыр аттыг тыва музейинин мурнунда 6 метр бедикте хүлөрдөн куткан, "Өөредикчи" деп ча туткан аңчы саң дорт кырында туруп алган сарлык бугазы ээлеп турар деп бодаар мен. Чүге дээрге бо ажил төрөөн чонунун сүлдө-чаяаны-биле холбашкан кайгамчык ханы уткалыг. Улуг орус критик Виссарион Белинский (1811-1848) "Кайы-даа чонун амыдыралы чүгле бодунга чаяаттыгган тускай омур-хевирлерге илереп көстүр, ында амыдырал шын-на болза, ол ылап-ла улусчу утка-шынарлык болур" деп чугаалаан. Өгбелеривистин бурунгу төөгүзүн, шынап-ла, хая-дашта чурук-демдектерден билип ап болур. Им-демдек (символ) тыва улус бистиң амыдыралывиска амгы үеге чедир эң чугула угаан-бодал башка-рыкчызы болур. Мээң ада-ызыгуурум аяттары алага дем-дектиг, ием ызыгууру — бүрү демдектиг улус. Иевис угундан шээр малы бүрү дег өзүгөн деп,

кырган-авам чугаалаар чораан. Чурукчу Хеймер-оол дунмай-нын алыс ук-дөзү Мөңгүн-Тайга донгактары болур. Оларның кежиктиг малы сарлык болуру-даа чөп. Аажы-чаңы дошкун сарлык бугазын мунуп өөредир байтык, кодур молдурганы безин эң баштай чаажыктыр мунуп өөредир амыр эвес боор чүве. Мен ону көрүп өстүм.

Ханы уткалыг деп чүл? Буга чок болза, эът-мал, саан-сава — амыдыралдың бүгү үндезин байлаа кайыын кээр. Эртем дылында ону бүдүрүкчү мал дээр. Тыва кижинин сүзүк чаңчылында ону мал баш-тыңы дээр.

Ол бустап, мөөреп турда, кандыг ийик. Эдер танды хады-мырлап, элик-хүлбүс, сыын-мыйгак эзим-арганы чаңгыландыр "ынак-шылдың ырызын" ыяңылыг хөрээ-биле дүвүредип-ле кээр ыш-кажыгай.

Бир-ле күзүн аалдар шынааже арлып кире бээрге, эр улус сигеннээн, чаңгыс өгге шупту оонак чаш ажы-төл биле кырган-авам арткан бис. Дүне када хат-шуурган-биле кады аштаан адыг өдөкте малче халдаан. Корткан кижини ынчан боо-даа эвес, бир-ле дугаарында Кара-Даг деп улуг буганы сактып келир боор чораан. Ыттар кудуруун мунупкаш, өгже сыйт дээр. Хой-мал баш углаан черже дүрт дээр. Бис угаан-кут чок от ужударынга өй болган бис. Адыг ийи бут кырынга туруп келгеш, мөөреп турган бугаже шоглап кел чыткан. Кара-Даг

коргунчуг бустай каапкаш, шураан соонда метр хире узун шиш мыйыстары-биле өттүр шашкаш шелерге, ол өдөкке пет кээп дүшкен... Ол буга сарлык хайнаа болбазыкпе, чүдек-ле күштүг амытан!

Аас-кежикти кижиге бойдус хайырлаар. Буга — бойдустан төлү. Ону кижини бодунга шыдамык чүткүлү-биле ээлдирип алыр. Мөөп турган черлик аңның кырынга мунукчунун шөлзөн туруптар апар-ганы дээрге, сарлык биле кижинин бот-боттарынга ынак, эки хамаа-рылганың түннели — идегел, бүзү-рел-дир. Циркте болза салым-чаяанныг дрессировщик-тир. Аңчы кижинин ыңдыг деңгелге чеде бер-гени — база тергийн улуг чедиш-кин-дир.

Улуг төре буурап дүшкенин сөөлүндө, күрүнө деткимчеги чегейтээн тудум, иви, сарлык, теве эвээжеп-ле тур. Ол ышкаш төрөөн дылывыстың каас-байлаа чидип турар. Оода чадаарда, музей чанында ховар малдың көскү демдээ безин кижини сеткилин өөртүп чоруур боор чорду. Ынчангаш скульптор Хеймер-оол Байдос оглунун бо ажылы хоорайның мурнуу чүгүндө арт кырында Т.Ондарның "Малчыны", сонгу чүгүндө — Х.Тойбу-Хааның

"Оолдуг мыйгаа" ышкаш найы-сылалды долгандыр бойдус хү-рээленинде ала-чайгаар чүүл-дешкени-биле өскээртен келген аалчыларның болгаш ботта-рывыстың сеткил-хөөнүвүстү өөртүп турар.

Хеймер-оол Байдосович Дон-гактын уран делегейинде кижилернин омур-хевирини ада-өгбелернин азыраан мал-маганынга ынак, оларны чаптаар, магадаар бурунгу чаңчылдарын дамчыштыр ажиттынып турары оң төрөөн чери-биле хан-дамырындан тудуш бедик хамааты нүүрү болур. Чеже-даа улуг эртемден, чолаачы болза, эң-не бурунгу чүдүлгевис хамнын орба, дүңгүрүн холдан салбаан кайгамчык кижинин хөйге та-ныттыгыр арын-бажы-биле бүгү делегейинин улус-чонундан чурту-вус байлаан болгаш дыл-культу-равысты камгалажып көрүңер деп дилзэн оң кыйгы човулаңыга, кым-даа болза, хамаарылга чок артары берге. "Дүңгүрүн этсип тургаш, мээң адаамда ие-черимни база тыва чонуну глобализация деп шуурган-дириңни аспаандан адырып көр деп алгыр-алгыр! Мен ону бүгү делегейге чарлаайн" — деп айлаң-куштун оң кулаанга сым-раныын бүгү мага-боду-биле дүрлүп алгаш, дыңнап олурарын "Кызыл хам" деп ажылынга дыка-ла ишкир хевир-майыкка тып көргүскен-дир! "Сагыжымда хөлээшкенин саат чокка док-таадыптайн" деп чүгле бийир тут-кан чурукчунун сөзү деп бодааным, соок даш-биле мындыг чидиг кыйгыны скульптор Донгактын тып, ус-шевер сиилбил каанын кижини магадап ханмас-тыр. Оң кестин биле шүүчези ылап-ла хуулгаазын дириг тыныштыг чүрээ-биле тудуш уран чепсээ болу берген. Бо дээрге оң хөй чылдарда чогаа-дыкчы үүле-херээниң үре-түн-нелдиг чедишкенин болур. Азыраан мал-маганы чонар-дажы-биле төрөөн черинде тудуш Бай-Тайганың оглу мен деп чоргаа-ралын ол кажан-даа ышкынмай, ону дескел чок хайнышкынның ижи-биле эң-не бөдүүн тывызык: "Ирбиш" (2009), "Бай-Тайга" (2003), "Найырал" (2003), "Теве" (2010) дээр чижектиг сюжеттерге бадыткаан. Чонар-даштан сиилбил кылганы оң бо ажылдары 2010 чылда Красноярск хоорайга "Арт-галерея романовых" деп салонга "Уелерниң эртин хайыразы" деп делегей чергелиг делгирге хөй-хөй нация чоннарның магадалын хайныктырган.

90 квадрат метр шөлдүг аудио-видео аппаратура күжү-биле үн, чырыкка чедир хандыртыгган бо кайгамчык делгирге Тывадан Александр Баранмаа, Хеймер-оол Донгак база Юрий Ооржак эң солун шилиттинген ажылдары-биле киришкеш, боттарының дыка чараш фото-альбомун аңаа бел-кекке халас кылдыртып алганнар. Альбомнун допчу уран сай-гарылга чүүлүн Алдан-Маадыр аттыг Национал музейивистин кил-дис эргелекчизи, РФ-тин Чурук-чулар эвилелинин кежигүнү, ТР-нин уран чүүлүнүн алдарлыг ажил-дакчызы Александр Сагдыевич Хертек бижээн.

Бо альбом чуга-даа болза, ында кирген авторларның эң-не уян, чараш, утка-бодал талазы-биле ылап-ла тыва чоннун сагыш-сеткил эртин-байлаандан шилит-тинген автор бүрүзүнүн бот-тускайлаң холунун үжүүнге бүдүп чогаан онзагай ажылдарны эки шаңналдарлыг парлааны-биле ишкир, чараш хевирлиг болган деп үнелээр-дир бис.

"Эки чүве эштиг өнөр" деп

чоннун мерген сөзү бар. Э.Мижит сөөлү үеде тыва чурукчуларның ат-сураан өске хөй-хөй иштики, даштыкы-даа улуг хоорайларга болгулаан делгиирлерге алгадып турар. А.Баранмааның чурукчу портредин чуруп бижиринге бо альбом идигни берген боор. ("Улуг-Хем" сеткүүл, № 1, 2012 ч., ар.137-146). "Эзир түрлүг, чүглүг чүткүл" деп очеригинде ол чурукчу эжинин "куш-кижи" деп ажылында кижини бүрүзүнүн сагыжына дораан илдигер аргажок чажыт бодалды мынчаар тайылбырлаан. «Кандыг-даа уран чүүлүн өззөңге чажыт бодал үрезин болбаанда, ында уран чүүл чок дээр ийик бис. "... холдарында дүңгүр биле орба туткан куш баштыг хуулгаазын кижинин бүгү боду, бүгү-ле шимчээшкени өрү дээрже уг-ланган. Оң ам-даа черде быжыг турар солагай буду, черден иттинип бар чыдар оң буду болгаш ийи холу өрү аттыгып бар чыдар согуннун чүглери-даа ышкаш көстүр. Оң согунга дөмейин адаандан үстүнче чингелеп, шистейип бар чыдар бүгү омур-хевирини күштелип турар. Ол чүл? Мөңгө ыдык Дээр-деңгерге, алыс шыңче, арыг, бедик сеткилдин оранынче кыйгы бе?..."

Ие, бистиң чурукчуларывис бот-боттарынга дөмейлешпес, кижини бүрүзү бодунун оруу-биле депшип, сайзырап турары өөрүн-чүг. Аныяк чурукчу Баранмаа — демир, гранит, хүлөр, мрамор, шой, шуткумал, кудумал — янзы-бүрү материалдар, ус-шевер арга-лар-биле дыка депшип турар бо үениң база бир онзагай чурукчузу.

Бай-Тайга чүгле мал-маган-биле байлак эвес, ыраажылар, хөгжүмчүлөр, ылаңгыя чурук-чулар-биле бүгү Тываның адын бүгү делегейге өрү көдүрүп чо-руур Хеймер-оол Донгак ышкаш төрөөн хөрзүнүндөн салым-чаяа-

нын ажиткаш, төрөөн ча-ти-биле алгап чору-чуларны чүгле теле-кө-четче суртаалдап болур бистиң Тыва Чазаавыс-Хуралывис Д.Медведе-улусчу телевидение а-эрткен чылгы аазаа-салдынмай, чогуур де-ортузунга идеологи-чорудары амгы үеде-ажылының сонгаар-сорулгазы болур.

Чурукчу Хеймер-оол те чалым-хаяларда ча-дөгеленмишаан, оорга-дырбап бээр дээр аңа-гаш, кушкаш-биле о-орары азы эдержилг-тевелерни ак-сарыг ча-сиилбил көргүскен чүгле бойдуста болуу-сонуурган чаптааны-кижилерниң аразын, черинге ынакшылдың и-нери болур. Кокай би-бугазының аразында-Сарыг-Хаянын диңмит-лириктиг сиилбилге с-Сарыг-Хаянын уян ча-билзе чогуур...

Холун-биле дөспес
Хомус үнүг каң-на
Чонар-дашка сиил
Чогаалдарың уян а

Шүлүкке-даа бижир
Чүгле шүүче уран
Баянга-даа ойнат
Бай-ла сеткил кар

Аваң сени хеймери
Эмзирип каан аа с
Ак-ла маны кадыг
Эргизе бээр чүрээ

Орба-биле ойнат
Мөңгүн шүүче үнү
Октаргайның эдер
Бөлдүнчү бээр уя

ҮЕ БОЛГАШ КИЖИЛЕР

Төөгү-публицистиг чогаал

Хүн ноян Буян-Бадырғы

Уланчызы. Эгези №103

Иркутский генерал-губернатору деңгээлде Улаастайнын чанчын-биле дамчыштыр Кыдат эрге-чирлерге кызыгаар шериглерин тургузуп эгелзэн.

Хайдыптын ол бүгү хемчеглери ооң өлгөнү-биле соксаан. 1909 чылдың күзүнүнде Буурул ноян мөчүй берген деп чугаа тарай берген. Чогум чүү болганын? Ноян ылап-ла өлгөн бе, азы меге чугаа тараткаш, мурнуу чүкче дезе берген бе?

Хаанның Россиянын ол үдеги хайгыыл(разведка) документи-леринин бадыткап турары-биле алырга, Хайдыптын өлгөнү чиг-зинчиг айтырыг бооп турар.

Ооң хууда амыдыралын көрзө-линер. Баштайгы кадайы улгадып назылап кээрзе база бир аныак кысты ийи дугаар кадай кылып алган. Үр-даа болбаанда, үш кадайлыг апарган. Хайдыпты өлгөн дей бергенин мурнуу чарында сөөлгү ийи аныак кадайларын ол чандырыпкан.

Ийи хонук бурунгаар ноян каң-кадык айттыг тутсуп турган. Аалда арткан кадайы-биле иелээ өгге хагдынып алгаш: "Мен чокта канчап чурттаар ирги силер?" — деп элдеп-тиг чугаа кылганын ооң даштыгаа турган камгалакчы хөдөли дыңнаан дээрзи бир агентиниң медегел-линде бижиттинген.

Хайдыптын өлгөнүн дуга-йында медээ тарай берген. Ооң орнунга өске кижжи хөөржүткен деп каразып турар база бир барымдаа мындыг. Ол хүннерде Устүү-Хүрээниң бир улуг ламазы чорта берген чүве-дир. Ол ламаны хөөржүткени билдинмейн барган. База бир чигзинчиг чүве — Хайдып өлүр мурнунда ноянның чанынга ооң чоок дүжүметтери, кады төр-рээ дүңмазы Чамзы-Камбы лама турбаан. Кежээинде кадык турган ноянның өлгөн сөөгү эртенінде хүрээде чеде берген болган.

Бо элдепиг болушкунга ха-маарыштыр ук медегелди бижип турар кижжи бодунуң каразып ту-рары дараазында бодалын иле-реткен:

— Ноян өлбээн. Ол мурнуу чүкче — Кыдат чуртунче азы Моол-че дезе берген. Хайдыптын ады-биле өске кижини, хүрээ ламазын хөөржүткен. Азы баш удур белет-кенип алгаш, ноян боду хоран-нанып өлү берген.

Чүге ындыгыл дээрзе, Хайдып-тын моон сонгаар чырык өртемчей чырынга ноян дужаалды кылдыр чурттаар аргазы чок болу берген. Ийи улуг күрүнелерин аразында Хайдыптын ады-биле маргыл-даалыг айтырыгларын түңнелинде, Улаастайнын чанчын-сайды оу албан-дужаалындан чайладыр дээрзи Хайдыпка билдинип турган.

Буян-Бадырғының Даа кожуун-нун нояны эрге-дужаал алганын баштайгы чылдары база-ла дыка будулгаазынын. Ызыгуур салгап чинчезин кадааны Хайдып Үгер-даанын чорудуп турганы ажылын өскөртпейн хевээр камгалаар, Россия биле Тываның аразында садыг харылзаазын үзөр, орус чурттакчыларны Хемчик черден үндүрер дээр эге бажында ол база оралдажып турган.

Хайдып ноян дириг турар шаг-да-ла Сеңгин чаңгы өлгөн. Ынчан-гаш ооң оглу Сүрүн ондарларның чагырыкчызы, ноянның дузалак-чызы болу берген чүве-дир.

Назынының аныак чылдарында, он беш харлыг тургаш, Даа ко-жууннун ноян чинчезин кадапкан Буян-Бадырғының албан-дужаалын ол холгаарлап, угунда ноянның ады-биле бодунуң кара сагыштыг үүлгедиглерин кылып турганы-даа чадавас. Буян-Бадырғы мырыңай-ла аныак, оон бээр үр үе эртпээ-даа болза, ам күрүне ажылдакчызы шинчи кирген. Дыгып каан дег мөн мага-боттуг, улуг-шыырак кижжи турган.

Кыдатка буржуаз-демократтыг

революция тиелзэн сөөлүнде кыдаттарның "дөзү" кошкаан дээр чугаа тарай берген. Бо таварыл-гада Буян-Бадырғы, Сүрүн-даа бот-тарының туружун өскөрткөш, кы-даттарны чурттан үндүр сывыар сорулгалыг араттарның чайгаар үнген демиселинге боттары кир-жип, Моолдун феодалдары-биле тудуш харылзаалыг апарганнар. Хомду дайынынга бүгү Тывадан шериглер чыып чорударынга идепкейлиг киришкеннер-даа.

Богда Кегээнге Буян-Бадырғы боду-биле четкеш, Богда хаанның албатызы болур дугайында аксы-сөзүн бергеш келген, Хүн ноян дээр дээр эргелиг болу берген.

Ооң соонда Россиянын сос-тавынга каттыжарын чурт ишинде тургустунган байдал далаштырып келген. 1913 чылда Чадаана хүрээ-зиниң камбы-ламазы (Лопсаң-Чамзы) Тывага эң улуг эргелиг лама турган. Ол өршээл дилеп Ак-Хаанга чагаа бижээн.

Ол дилег чагааның харыызы келбейн барган. Ынчангаш дараа-зында Хемчиктин Даа кожууннун нояны Буян-Бадырғы Ак-Хаандан база-ла мындыг уткалыг өршээл дилээн. Ында бижээни: "Бурган өршээлинде, улуг орус улустун ачылыг маадыры кылдыр төртү-түнгөн Ак-Хаан Силерге сөгөл, сөгүрүп тейлээш, ужурун айыт-каарым болза: үш чүс чылдар мурнунда Романовтарның төрөл-салгалы эгелеп, Михаил Федоро-вич хааннап эгелзэн үеде, Хемчик хемнин черинге чурттап турган бистиң урянхай өгбелеривис арат-тар Хемчик чуртувуска моорлап келген элчин-сайыт Василий Тюменцевти дамчыштыр орус улустун албатызы болур күзелин бадыткап үндүргөш, даңгыраг-лаанының соонда, 60 ажыг чыл ишинде урянхай адаккы араттар Романов төрөниң эжен хаанна-рының өршээл камгалалын четти-рип чагыртып чораан ийик бис, орус улустун камгалалындан чар-ылгаш, эвээш урянхай араттар бодун боттары чагыртынар аргазы чок болганнар. Ынчанган ужурунда манчы төрөзиниң хаанының меделинге ол дораан-на кирип, Кыдаттын албатызы апарган бис.

Амгы үеде манчы төрөзи доңгайып дүшкен, моолдар тускай улус болган ужурунда, Хүн Буян-Бадырғы мен, хамааты кожуу-нун дүжүметтер, ламалар, кара-сарыг хөй араттар бүгүдээзи, нарын байдалды чөвүлээжип, шаг-шаанда Силерниң албатынар чораанывысты истеп, күзеливисти илередип, Романов төрөзиниң Михаил Федорович хаанның уксаазы эжен Ак-Хаан Николай Алексеевич Силерге сөгүрүп тейлээш, 300 чылдарның мурну-даазы ышакш, бистиң адаккы Урянхайны бо аразында хемчээл чок күчүлүг болган улуг орус улуска өршээл бооп катап бактаа-дып алырын дилевишаан, Хүн Буян-Бадырғы эдеринчилерим-биле кады найысылал Петербург хоорайга бодум-биле чедип, төрүмелинден улуг авыралдыг Ак-Хаан Силерге шын сеткилди айыт-кап, сөгүрүп бараалгаар күзeldиг бо бижитки өргүдүм.

Хемчиктин урянхай кожуу-нарының ниитизи-биле тускайлап чагырган дузалакчы, Хүн бүгүдениң даргазы: Буян-Бадырғы.

Чөөн чүктүн езузу-биле үш дугаар чыл (1913) 10 ай 10 хүнү. Өршээл бооп, урянхай чон улуг орус улустун албатызы апарганда хайгааралга алыр дараазында дөрт чүлдү бижикке коштум.

Бир дугаар чүүл: бистиң Хем-чик хемнин урянхай чону сарыг шажынга үр үеде чүдүп келген тө-лээде, ону камгалап, улам сайзы-радырынга дуза көргүзерин диле-дим.

Ийи дугаар чүүл: бистиң мурнуку кызыгаарывыс дөрбөттин барыын, чөөн аймактары-биле ко-

жа турар. Цин үезинде доктаадып тургускан кызыгаар шугумун хачы оруу дээр. Чыжыргана, Хандагай-ты, Бора-Шелээти, Бодаган-Хоо-лай, Ууруг-Нур, Чигир-Суглуг мын-чаар турган. Бистиң ол мурнуу кызыгаарывысты өске чурттуң улу-зу халдап кирбес кылдыр камга-лаарын диледим.

Үш дугаар чүүл: бистиң Хем-чик чуртувус кызаа-кыя булуң-дугай чурт болур. Бистиң ядыы адаккы урянхай араттар көшкүн амыдыралдыг, даг-даш аразында малын кадарып, черниң аң-мен, ба-лык-байлаа-биле амыдырап чо-руур, чединмес боор чүве. Ынчан-гаш чурттуң каайлы чүүлүнүн үндү-рүүндө хостаарын диледим.

Дөрт дугаар чүүл: урянхай чонун бижик-билиг чок бүдүүлүк байдалынга үндөзүлээш, бо удаа-зында шериг албанындан хостаа-рын диледим.

Бо бүгү чугаалажышкыннар-ның түңнелинде 1914 чылда Тыва Россиянын протектораты апарга-нының дугайында моон мурнунда парлалгага хөй удаа бижиттинген чүве болганда, ону катаптавазы-биле 1921 чылда тускай догуннаан Тыва Арат Республиканың тургус-тунуп келгенин ол үедеги чурттап чораан кижилерниң дылы-биле көргүзерин оралдажып көрзөли. Орус чурту-биле харылзааны бы-жыглап, ону бүгү тала-биле бай-лакшыдар күзөл Буян-Бадырғының бодалындан кажан-даа ыраваан. Ынчалза-даа Россияда чогум чүү болуп турарын эки-ле угап бил-бейн, тодаргайлап алырының хем-чеглерин Буян-Бадырғы ап турган.

Тыва черге хамааты дайынының чылдарында, даштыкы чурттарның — Кыдаттын, Моолдун шериглери Тываның чөөн талазын эжелей ту-рупкан, барыын талазын Колчак-тын ак шериглери ээлеппен, чурт ишинде национал хосталга дээр демисел күштеп, ылаңгыя совет эрге-чагырга дээр демисежип турар кызыл партизаннарның күжү улам улгадып турар мындыг үеде, Буян-Бадырғы анаа олурбаан.

Даа кожууннун нояны Буян-Бадырғы, Бээзи кожууннун нояны Чымба олар база Алдыы. Устүү хүрээлерин улуг ламалары Тактаң камбы, Лопсаң-Чамзы камбы оларның аразында мурнундан бээр туруп келген чөрүлдээлер ам-даа соксаан, Колчактын ак шериглери келген үеде чөрүлдээ улам чидигленип, чаңгыс аай түңнел үндүрер барымдаа чок чыгыы апарган. Бо таварылгада Буян-Бадырғы, Чымба олар ийи кожуун-нун дүжүметтерин чыып эккелгеш, эл-чөл-биле дугуржурун база оралдажып көргөн.

— Сүмележир ужурул апарган, чурт ишинде байдал нарыдап турар, канчаар-чоор бис? Мен бо-дап көөрүмге, орус чуртунга кат-тыжа бергенивис частырыг болган хире-дир. Бо улузунар актар, кы-зылдар деп дүвүрүп турар ара-зында, эрте дээр чарлып алза кандыг чүвөл — деп, чугааны Чымба ноян эгелзэн.

— Ангылангы-ла алган дижи бис, ооң соонда чүү болурул, далашкан ажы бар бе. Даштыкы улуг чурттарның камгалал, хайгаа-ралы чокка тускай күрүне болур харыывыс бар эвес. Кедизинде ба-рып чүү болу бээр биске ам-даа билдинмес. Орус чуртундан чар-лып алырынга далашпайн, бо удаа-да ыңай-бээр улустан чорудуп тургаш, чүвениң ужурун эки билип алзывысса кандыг чүвөл — деп, Буян-Бадырғы чугаага ынчаар ула-жы берген.

— Кымны кайнаар чорудар дей бердинер? — деп, Чымба айтырган.

— Орус чуртунче төлээлер чорудар, Колчак чанчынга барып ужуражыр. Колчактын чазаа Ты-ваны канчаар көрүп турарын билип албышаан, Тывада келген ак ше-риглерниң ужу-дүрүм чок үүлге-диглерин соксадыр талазы-биле

Колчак чанчынга хомудал кириер.

— Ынчап баар-ла болгай силер, чүве-ле болза орустар дээр. Бо келген орус шериглеринер чонну хилинчектеп туруп берди. Оон чүү-даа үнмес хей чүве-дир — деп, Чымба ноян дораан-на удурланган.

— Тыва чуртундан орустарны дүрген үндүреринге дузалажыр шериг дилээри-биле Моолче тө-лээлер чорудар ужурул — деп, ол шаандагы күзелин илереткен.

Маргылдаадан кандыг-даа түң-нел үнмээн. Чымба ноянның сүме-зинге Буян-Бадырғы, ооң дуза-лакчылары таарзынмааннар.

Ам чүну канчаарыл? Бо айты-рыг Буян-Бадырғы ноянның, Лоп-саң-Чанзының мурнунга тургус-тунуп келген. Оларның чаңгыс аай күзөл-бодалдыг турганы база-ла таварылга эвес, Буян-Бадырғының адазы Хайдып Үгер-даа биле Лоп-саң-Чамзы кады төрзөн алыш-кылар, чоок төрөл улус-ла болгай.

— Чүвениң байдалы нарыдап келген, өжзөн сүрер чорук эки чүвеге чедирбес. Хан төгүүшкүн-нүг, өлүрүкчү айыылды соксадыр. Эп-чөл-биле чугаалажыр аргазын дилээр болза эки боор ийин — деп, Камбы-лама чугаалаан.

— Орустун талазында бис бе азы Кыдаттын талазында бис бе? — деп, Буян-Бадырғы дорт айтырган.

— Мен хуумда Орустун Ак-Хаанының талазында мен — деп, Лопсаң-Чамзы бодунуң күзелин илереткен.

— Ак-Хаан дүжүлгези дүшкен дээрзин дыңнаан-на болгай бис. Ам чугаа болза хаанның чазак эвес, Омск хоорайда чаа чазактын дугайында чоруп турар. Силер хууда Колчак чазаанга бүзүрээр силер бе? — деп, Буян-Бадырғы айтырган.

— Бүзүрөөс арга чок. Колчак чанчынның холунда хаан чазактын шерин бар. Күштүг чурттар-биле керээ-хемчээ чарып алган, дашты-кыдан шериг база эккелген. Кызыл орустарга кым шерин бээр боор, Орус чуртунга хаан удавас эргилип кээр деп-ле бодаар-дыр мен.

— Тывада кирип келген моол шериглерни канчаар чүвөл?

— Чүвениң ужуру тывылбаан шагда оларның-биле бержип болбас, база-ла өлүм-чидим, чаа дайын үнер. Харын, бистиң үймээн үндүрүп турар тываларывысты хай дээр дугайында силер болгап көрүңер.

— Моол шериглерин чанчыны мындыг чугаа үндүрүп келген. Тыва чурту Моолга мурнуку хевээр чагыртыр. Тываның чамдык нояннарының талазындан дилег кылган хевирлиг кылдыр бадыткап ораарын дыңнадым.

— Ооң кадында кыдат ше-риглер Тывага база кирип турар дивес силер бе — деп, Камбы-лама улашкан.

— Оларның-биле кады шаанда Тывага турган кыдат садыгчылар кел чыдар чүве-дир — деп, дүжү-меттерниң бирээзи чугаага киржи берген.

Буян-Бадырғы оргаш:

— Кыдаттар кажар болдур ийин, моон дезип чоруурда, хамык саазыннарын алгаш барган деп билиңер. Улустан өрзүн негеп-ле турарлар ыйнаан, а бо Аскак-Чотчуга баштаткан дээрбечилер-ниң үптөп алган бараан-сараанын, мал-маганын бериңер деп келир эвеспе — дээн.

— Ону кым тывар боор, та кымнар чечени алган чүве. Бак кижжи балалыг деп чүве ол-дур ийин. Аскак-Чотчудан чүну алыр боор. Тоянчы чүве быжыг холда кире берген, ам кээп Моолдун шеринде каттыжып алган диве-дир — деп, Камбы-лама ноянны деткээн.

Ам чүну канчаарыл? Бо айты-рыгга хары болза мындыг дугур-жулга болган: Колчак чанчынның Омскиде чазаанче Камбы-лама баштадыр төлээлер чорудар.

Конкурс

ДАДЫВЫРЛАРНЫ ҮЕ-ШААНДА ДОЛУ ТӨЛЭЭРИ ДЭЭШ

Россияның Пенсия фондузу 2010 чылдан тура ажил берикчилерниң ортузунда "Чылдың эң дээр камгаладыкчызы" деп Бүгү-россия конкурзун эрттирип турар. Ооң кол сорулгазы — пенсия системазынче долузу-биле үе-шаанда камгаладылга дады-вырларын дужаары — бизнестин социал харысгалгазы дээрзин онзагайлаары.

Бүгү-россия конкурзунун киржикчизи болуру берге эвес: Пенсия фондузунун органнарынче кандыг-бир аңгы документилен кирип турбас, дээрлерни олар боттары тодарадып алыр. Ажил берикчилерниң көргүзүлгелерин баштай район деңгелинде тодарадыр, ооң соонда — Пенсия фондузунун республика салбырынга, а адак соонда дээрлерниң даңзын Москваже, Россияның Пенсия фондузунга сайгарып көөрү-биле чорудуптар. Конкурс комиссиялары дээрлерни илереткен соонда, тирикчилер 4 бөлүккө үнүп

келир: 500 ажыг ажилдакчылыг организациялар; 100-тен 500 чедир; 100 чедир ажилдакчылыг организациялар; база хөлезилиг ажилдакчыларлыг хуу сайгарлыкчылар.

2011 чылдың түннелдери-биле чыл дургузунда боттарының ажилдакчылары дээш Пенсия фондузунче дадывырларны үе-шаанда, долузу-биле эки кирип турган организациялардан болгаш сайгарлыкчылардан Бүгү-россия конкурзунун тирикчилери: хөй саныг организациялар — суд департаментизиниң эргелели, "Почта России", суд приставтарының эргелели; 100-тен 500 чедир ажилдакчылыг организациялар ортузунда — Өвүр кожуун эмнелгези, Суг-Аксы школазы, Кызыл-Арыгның коррекциялыг тускай школа-интернады, Ак-Довурактың уруглар эмнелгези.

Дараазында номинация — 100 чедир ажилдакчылыг организациялар ортузунда Кызыл хоорайның "Чунар-бажың-чуулда комби-

нады", Өвүрнүн Солчур суурда уруглар сады, Сүт-Хөл кожуунда бичи уругларның социал-реабилитация төвү.

Хөлезилиг ажилдакчыларлыг хуу сайгарлыкчылардан тирикчилер — Кызыл хоорайның сайгарлыкчылары Вера Хертек база Лариса Хомушк (хлеб бүдүрүлгези болгаш кондитер кылыглары), Ольга Логинова база Эрес Чульдум (садыг-саарылга) болган. Тирикчилерни май 26-да Россияның сайгарлыкчы чорук хүнүнде шаңнап-мактаан.

Ажил берикчилерниң пенсия системазынче кирип турар дады-вырлары дээрге, чүгле бо хүнгү пенсионерлерниң ап турар пенсиязы эвес, а бөгүн оларның бүдүрүлгө, организацияларының ажылын сайзырадып ажилдап турар кижилерниң келир үеде пенсиязының дөзү болуп турарын утпазы чугула.

Надежда ЭРГЕП.

АКША БЕ АЗЫ СОЦПАКЕТ БЕ?

Октябрь 1-ге чедир федералдыг чингелде алыкчыларынга келир чылда акшазын азы социал чингелделер бөлүүн алырынга хамаарыштыр өскерилге кылырынга чедир көңүс эвээш үе артып калган.

Тыва Республикада социал чингелделер алыр эргелиг 27 муң федералдыг чингелде алыкчылары бар. Олардан социал чингелделерге (соцпакет) хамаарыштыр бодунун шийтпирин өскерттипкен кижилер бо чылдың октябрь 1-ге чедир келир чылда соцпакет албайн, ооң орнунга акшазын алыр азы соцпакетти катап тургузуп бээр дугайында билдиришкенин чурттап турар черинде Пенсия фондузунун эргелелинге бижип кирир ужурлуг.

Социал чингелделер бөлүү чыл санында инфляция аайы-биле өзүп турар болгаш 2012 чылдың апрель 1-ден бир айда 795 рубль 88 көпөөк болуп турар. Ооң санында 613 рубль халас эм-таң хандырылгасынга көрдүнгөн, 94 рубль 83 көпөөк — санатор эмнээшкенин база 88 рубль 05 көпөөк эмнедир черинге чедир аай-дедир транспортка халас чоруурунга көрдүнгөн.

Мооң мурнунда соцпакеттен ойталап каапкаш, ооң орнунга акшазын ап турар чингелде алыкчылары ол-ла хевээр акшазын алыр дээр болза, билдиришкенин биживес болгаш Пенсия фондузунга кээп турбас.

Бир эвес чингелде алыкчызы

2013 чылда акшаның орнунга соцпакет алыр деп шийтпирлеп алган болза, ол кижилер чурттап турар черинде Пенсия фондузунун эргелелинге октябрь 1-ге чедир 2013 чылдан эгелеп соцпакет бээр дугайында билдиришкенин кирири албан.

Федералдыг чингелде алыкчыларынга Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери (инвалидтери), шупту бөлүктөргө инвалид кижилери, инвалид уруглар, дайынчы хөдөлишкенин киржикчилери, радиациялыг, техногенниг айыыл-халаптар уруктарындан когараан кижилер хамааржыр.

Надежда ЭРГЕП.

Пенсия фондузунун Тывада салбырының парлалга албаны.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харысгалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар В.О.Куулар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер—2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агы — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7800. Чагыг 107. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

ЧУРТТАКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Тыва Республиканың Юристер ассоциациязы 2012 сентябрь 21-де 09.00 шактан 17.00 шакка чедир чонга юридиктиг халас дузаны дараазында адресстерге чыңнадып тур: В.В. Путинниң хөй-ниитинин хүлээп алыр эргелинге, А.С. Пушкин аттыг библиотекага (кол оорайың), Кызыл хоорайның микрорайоннарының хөй-ниит алышкын чөвүлелдеринге, Кызыл хоорайның кожууннарның нотариалдыг контораларынга, а о кожууннар чагыргаларынга.

Тыва элээди оолдар Австрияга делегей чергел кикбокс чемпионатаын чайынналчак тирилелге болганнар

Австрияга болган элээди оолдар аразында делегей чергел кикбокс чемпионатага тыва оолдар боттарын Россияның шыырак спортчулары дег көргүскеннер. Олар 5 алдын, 3 мөңгүн медальды чаалап алгаш, боттарының өске эштери-биле кады бирги черже Россияның чыынды командазы болуп үнгеннер. Ол дугайында улуг өөрүшкү-биле телефон дамчыштыр Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга: "Бирги чер дээш делегейниң 59 аңгы чурттарындан шыырак киржикчилер киришкен, ол хирезинде ону безин тоовайн, Тывадан бистиң оолдарымыс Россияның шыырак спортчулары бис дээрзин бадыткадылар" — деп, тренер Мерген Монгуш дыңнаткан. Шолбан Кара-оол оолдарның чайынналчак че-

дишкенинге өөрүп, дирген. Оолдар амгы таныры-биле Вена хоруупканнар. Удавас ол че чанарынга белеткен.

Чыынды командага гадан Антон Салчак — дальга база-ла ооң чурттуу Алдын-Херел черге төлөпиг болган.

Ак-Довурактан Ооржак — бирги чурттуу Күжүгет — ийги чевөөн-Хемчик кожу Монгуш алдын медаль кожуунун Шагаан-райдан Күдер Алды-зылдан Кежик Монгуш медальдарга, ол бис Монгуш мөңгүн медаль болганнар.

Ажыктыг суу

Мөөгүнү дузаарда

Мөөгү дег чаагай, амдангы, хоолулуг чем ховар, ынчангаш кыдат чоннун мөөгүге ынак болганы база таварылга эвес. Амгы үеде арга-арыгдан, тайгандыдан мөөгүлээринин кидин түлүк үези-дир. Мөөгүнү чыырда онза оваарымчалыг болур, чүге дээрге чивес, хоранныг мөөгүлөр база бар болгай. Кижинин кадыына, харын-даа амы-тынынга айыылды тургузуп болур. Чип болур мөөгүлөр колдуунда өл-шөк, хадыңнарлыг аргаларга азы тайгаларга өзүп келир. Оларның аразында белянка, волнушка, груздилер, рыжиктер, маслята деп мөөгүлөр бар. Мөөгүнү чыып алгаш, аш-чемге ажыглап, мүн-даа хайындырып ижер. Кайы-хире амдангы ийик. Мөөгү аймаан чыып эккелгеш, арыг саваже ургаш, кырынче соок сугну кудуп каар. Ону көзүлбес кылдыр дуглаар. Соок сугну хүнде үштен эвээш эвес солугу. Кажан мөөгүнү дузаарда, ооң турар савазын изиг суг-биле бустап, арыдыр чуур. Саваның дүвүнге борбактарлыг дусту бызааш, мөөгүнүн бөргүн

(шляпазын) куду көрүшкүшү. Каш каыт салдыганын дусту бызаар. Сава до укроп, чесноку кагга суу үнгүжеге чаза дусту. Мөөгү карарбазын дээр биле базылар. Баа хуунга ийи кырлыг шил дусту чедер. Белянка груздилер, рыжиктер кончуг тааржыр. арыглап-аштааш, дусту минута дургузунда хуун сыскап кааптар. салгаш, шил савалары Оларның аксын дугла черге тургузар.

Мөөгү эң амдангы аш-чем курлавыры немелде чем деп чүү. ынчангаш ону эмне уруглар албан чер. леткээри күзенчиг дег Мөөгүнү чыыр, белет биле тускай специали алыры артык эвес деп каайн.

Оолак К

Чөөн-Хемчик кожу Бажы суур.

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001 ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комму адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде Херечилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 317: «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кры Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары р туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болга фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.